

דתישבו

בס"ד

פרשת ויגש, תשע"ז, מספר 1202

"ויגש אליו יהודה" - נאום, רטוריקה ורעיון

דב שוורץ

כמו כן אשתדל לבחון את המחוות הלשוניות והענייניות שבנאום, שגרמו ליוסף להתוודע לאחיו מיד בעקבותיו. לאחר דברי הנימוס והחנופה ("כִּי כְמוֹךָ כְּפָרְעָה"), שנועדו לגרום ליוסף להאזין ולהתרצות, פותח הנאום בדברים אלה:

אֲדֹנָי שָׂאֵל אֶת עֲבָדָיו לֵאמֹר הֲיֵשׁ לָכֶם אָב אוֹ אָח.

וְנֹאמֶר אֵל אֲדֹנָי יֵשׁ לָנוּ אָב זָקֵן וְיֶלֶד זְקֵנִים קָטָן וְאָחִיו מֵת וְיֹתֵר הוּא לְבָדוּ לְאִמּוֹ וְאָבִיו אָהָבוּ.

יהודה נקט טכניקה רטורית בכך שבמילים ספורות גרם ליוסף לא רק להיות ער לסבל של האב הישיש אלא גם לסבל שהדובר עצמו חווה וחווה. יהודה מצביע על כך, שבנימין הוא ילד זקונים אהוב. ההדגשה שאיננה מובלעת במשפט, אלא באה בהפגנתיות בסופו היא, "וְאָבִיו אָהָבוּ". אהבת האב לבנימין חושפת מיניה וביה את העובדה, שאהבה זו באה על חשבון אהבת האחים האחרים. יהודה חושף את מעמדו הטרגי: הוא מבקש לעורר רחמים על אח שאהוב על אביו יותר ממנו עצמו. מכאן אנו מבינים מדוע בסופו של דבר נשבר יוסף. הוא מבין שאחיו זנחו את היחס האכזרי שהפגינו כלפיו, שהרי יש כאן מצב דומה, והאחים יכלו להשליך את בנימין לגורלו כשם שהשליכו את יוסף לבור, ולתלות את הנעשה בנסיבות. אך הפעם הייתה התנהגותם מוסרית במובהק.

מכל מקום בהדגשת הסבל הכפול, של האב ושל הדובר עצמו, הצליח יהודה להשיג אמפתיה של המאזין למצבו, גם ללא הרושם הרטורי של השפה העברית. לאחר מכן המשיך ואמר:

וְתֹאמֶר אֵל עֲבָדֶיךָ הוֹרְדָהוּ אֵלַי וְאֶשְׁיִמָּה עֵינַי עָלָיו.

וְנֹאמֶר אֵל אֲדֹנָי לֹא יוּכַל הַנְּעַר לְעֹזֵב אֶת אָבִיו, וְעֹזֵב אֶת אָבִיו וְמָת.

וְתֹאמֶר אֵל עֲבָדֶיךָ אִם לֹא יֵרֵד אֲחִיכֶם הַקָּטָן אִתְּכֶם לֹא תִסְפְּוּ לְרֹאוֹת פָּנָי.

וַיְהִי כִּי עָלִינוּ אֵל עֲבָדֶיךָ אָבִי וְנִגַּד לוֹ אֶת דְּבָרֵי אֲדֹנָי.

וַיֹּאמֶר אָבִינוּ שְׁבוּ שְׁבָרוּ לָנוּ מַעַט אֶכֶל. וְנֹאמֶר לֹא נוּכַל לְרַדְתָּ. אִם יֵשׁ אָחִינוּ

פרשתנו פותחת בנאום של יהודה (בר' מד:יח-לד). מסדרי הפרשות ביקשו להציב את הנאום בראש הפרשה, ויש בכך מעין הכרה בחשיבותה של אמנות הנאום, שלמים תתגלגל לסוגה מיוחדת, היא הדרשה.

הרטוריקה ויכולת הביטוי המילולי נתפסה כמיומנות בעולם העתיק, והמקרא מציג כאן לפנינו נאום באורח מלא. על יהודה הייתה מוטלת משימה רטורית לא פשוטה. שומע הנאום לא הכיר את הגוונים של השפה העברית, והמתרגם היה זה שתקשר עמו. הרי יהודה לא ידע שהאיש רם המעלה העומד לפניו הוא יוסף אחיו השולט בעברית רהוטה. על כן היה עליו להרשים את יוסף בתכנים ובפיתוח של דבריו. נוסף לכך הוא ודאי ידע שזמן הנאום מוגבל. הוא לא היה יכול להרשות לעצמו לייגע את יוסף, שמבחינתו הוא חורץ גורלות מטעם המלכות. המשימה המוטלת עליו הייתה כמעט בלתי אפשרית: ליצוק את מלוא הרעיונות והרגשות לתוך נאום קצר, שהיה מיועד להרשים לא בשפה המבריקה שלו, אלא במסרים שבו.

אני מבקש לעקוב אחר הנאום שהמקרא טרח להביא אותו במלואו, ולבחון כיצד השתמש יהודה ברטוריקה כדי לרכך את השומע. יהודה רצה להימנע מאפשרות של התנגדות או הכעסת השר על רקע דתי, ועל כן אינו מזכיר בנאום את שם א-לוהים. והרי שמו של הקב"ה היה שגור בשפת האבות. דוגמה לכך אפשר לראות בדברי יוסף עצמו, שכאשר נתבקש לפתור את חלומותיהם של שר המשקים ושר האופים אמר: "הֲלוֹא לֹא-לֵהִים פְּתִינִים" (בר' מ:ח). כלומר, אפילו בדי-שיח עם נכרים השתמשו האבות בשם א-לוהים. הנאום כאן מתמקד בתחום האנושי והריאלי, בלא הזכרת שם שמים.

* פרופ' דב שוורץ, המחלקה למחשבת ישראל, אוניברסיטת בר אילן, ראש הקתדרה ע"ש פרידמן להוראת משנת הרב סולוביצ'יק וראש המכון ע"ש ורהפטיג לחקר הציונות הדתית.

התחושה, שמבחינת האב יש העדפה לאישה אחת ויחידה ולבניה. יהודה מודה כאן שנפשו של יעקב קשורה בנפש בנימין, אך לא בנפשו שלו. על כן הוא מציע כחתימת הנאום:

וְעַתָּה יָשָׁב נָא עִבְדְּךָ תַּחַת הַנֶּעֱרָר עִבְדְּ לֵאדֹנָי וְהַנֶּעֱרָר יַעַל עִם אָחָיו.
כִּי אֵיךְ אֶעֱלֶה אֶל אָבִי וְהַנֶּעֱרָר אֵינְנו אֶתִּי פֶן אֶרְאֶה בְרַע אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת אָבִי.

כלומר, יהודה הבהיר ליוסף, שאם הוא ייאסר בידיו, לא יאונה כל רע לאב. לעומת זאת אם יילקח בנימין – אביו ימות. יהודה רצה לעורר את רחמיו של השר הרם ע"י עירור אמפתיה למצבו הטרגי שלו עצמו.

כאמור, מבחינת יוסף יש כאן עדות מושלמת לכך שהאחים קיבלו את קיומם של המדרג ושל ההעדפות, אף על פי שקיום זה גובה מהם מחיר רגשי כבד. ההשגחה האלוהית פועלת בדרך המתחשבת בהבדלי האישיות שבין בני האדם. הווי אומר, שההחלטה של יוסף להיחשף נבעה אמנם מהתגובה לנאום שהצליח לעורר בו רגשות, אולם גם מהעובדה שהאחים קיבלו את דרכי ההנהגה האלוהית לפי השקפת המקרא. הטרגדיה של האחים הייתה, שרק העמדתם לנוכח המעשה שעשו, והוויתור מדעת על ערך השוויון, הביאה בסופו של דבר לגאולתם.

נמצאנו למדים, כי נאומו של יהודה הוא מהלך מבריק הן מבחינה רטורית הן מבחינה חינוכית ורעיונית. השאלות על מוסר המשפחה ועל ערכי השוויון דורשות דיון בפני עצמו, ואני לא באתי אלא להצביע על פשוטו של מקרא והאמצעים האמנותיים שנרתמו להדגשתו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>

כתובת דוא"ל של

dafshv@mail.biu.ac.il הדף:

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הקטן אָתְנוּ וַיִּרְדְּנוּ, כִּי לֹא נוֹכַל לְרִאוֹת פְּנֵי הָאִישׁ וְאָחִינוּ הַקָּטָן אֵינְנוּ אֲתָנוּ.
יהודה השתמש במונחי "הורדה" ו"ירידה". ייתכן ששגרת לשונו הייתה להאדיר את ארץ ישראל בדימוי מרחבי (וברוח זו התבטאו החכמים "ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות", זבחים נד ע"ב). אולם סביר להניח שביקש לציין לפני יוסף, שבן הזקונים נמצא במצב האופטימלי אצל אביו, וכי "קריעתו" מהאב היא מבחינתו ירידה ונפילה. פרשני הפשט נחלקו בנושאה של המילה "וַיִּמְתּוּ". יש שהסבו אותה על יעקב ויש – על בנימין (ראו רמב"ן לבר' מד:ב), ואפשר שהדובר ביקש לרמוז בלשון "ירידה" על המכה הקשה לאב ולבן כאחד. לשונות העלייה והירידה נוכחים בכל הפסקה המובאת, ואפשר לראות בהם בלשון ספרותית מודרנית "מוטיבים מנחים". הסגנון מעצים אפוא את המצב הטרגי של יהודה, וכאמור לעיל, בסופו של דבר השיג המהלך הרטורי את שלו.

מכאן המשיך יהודה לתאר דיאלוג בין האב לבין האחים, ואת ההשלכות של החלטת יוסף על מצבו של האב הישיש:

וַיֹּאמֶר עִבְדְּךָ אָבִי אֵלֵינוּ: אַתֶּם יִדְעֶתֶם כִּי שְׁנַיִם יָלְדָה לִי אִשְׁתִּי.

וַיֵּצֵא הָאֶחָד מֵאֶתִּי וְאָמַר אֶךְ טָרַף טָרַף וְלֹא רָאִיתִיו עַד הַנֵּה.

וּלְקַחְתֶּם גַּם אֶת זֶה מֵעַם פְּנֵי וְקָרְהוּ אִסּוֹן, וְהוֹרְדְתֶם אֶת שִׁיבְתִי בְרַעַה שְׂאֵלָה.

וְעַתָּה כְּבֹאִי אֶל עִבְדְּךָ אָבִי וְהַנֶּעֱרָר אֵינְנו אֲתָנוּ וְנִפְשׁוּ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ.

וְהִיָּה כְּרִאוֹתוֹ כִּי אֵין הַנֶּעֱרָר וַיִּמְתּוּ, וְהוֹרִידוּ עִבְדְּךָ אֶת שִׁיבְתִי עִבְדְּךָ אָבִינוּ בְּיָגוֹן שְׂאֵלָה.

פסקה זו היא הרחבה בשני מובנים של מה שצוין כבר קודם לכן:

(א) קודם נאמר בקיצור "וְאָחִיו מֵת". כלומר, בתחילת הנאום עורר יהודה את סקרנותו של יוסף בציון סתמי של מות האח, וכעת הוא שב לאירוע ומציג אותו בפירוט.

(ב) קודם נרמז מצבו הטרגי של יהודה במלים "וְאָבִיו אֶהְבֶּר". כלומר, יהודה במרת נפשו הודה שאין הוא הבן האהוב. כעת מתפרט המצב הטרגי.

אני רוצה להבהיר את המהלך הדרמטי של הנאום: השומע, יוסף, עומד שוב בפני העובדה, שהדובר הוא אחיו של בנימין מצד אביו בלבד. הבן הכואב מצטט את אביו, ולפיו רק שניים ילדה האם החורגת של הדובר, ואמו הביולוגית אינה מכונה כאן "אִשְׁתִּי". המקרא הרי הדגיש באופן חריג את הקשר הרומנטי שבין יעקב לרחל מרגע גישתם, וכאן יהודה משדר בנאומו את